

Kommunikationsbegreppets idéhistoria

Dialog kontra masskommunikation – en falsk motsättning?

”Sann kommunikation innebär en gemenskap, att dela inre erfarenhet. Kommunikationens dehumanisering är ett resultat av att den annekterats av den moderna kulturens medier – först av dagstidningarna, sedan av radio och television”

- Leo Löwenthal

Löwenthals bedömning sammanfattar på ett träffande sätt den humanistiska intelligentsias hävdvunna syn på kommunikation och medier. Detta är naturligtvis en grov generalisering, men 1900-talets filosofi erbjuder många exempel på tänkare som frälsts av dialogen. Den vanligtvis prosaiska pragmatisten **John Dewey** lovprisar den kommunikativa gemenskapens välsignelser i närheten på poetiska ordalag, medan **Richard Rorty** glömmor den ironiska distansen när han talar sig varm för ohämmad konversation. Den senare kritiska teorins främsta företrädare **Jürgen Habermas** har åtagit sig att försvara den kommunikativa rationaliteten mot det tekniska tänkesättets övergrepp, medan **Charles Taylor** har hävdade att genuin dialog är en förutsättning för autentisk identitet.

I motsats till intersubjektiv dialog har masskommunikation närmast framstått som en förkastlig förvrängning, en nidbild av den sanna varan. Medieforskare som **Walter Ong** och **John Carey** har gjort en distinktion mellan mediemodellen, där ett visst innehåll förmedlas från en sändare till en mottagare, och den mänskliga kommunikationen, som utmärks av interaktion och ömsesidighet. Massmediernas koppling till teknologi, propaganda och underhållningsindustri har förlänat kritiken trovärdighet – televisionen är sannolikt den största boven i dramat. Här handlar det inte enbart om enstaka programs skadliga påverkan. Om **Neil Postman** har rätt så hotar detta medium den västerländska civilisationens grundvalar genom att ersätta skriftkulturen med en visuell kultur. Det innebär ”underhållning till döds”.

Men är denna motsättning mellan ren kommunikation – öppen och autentisk dialog – och besudlad masskommunikation hållbar? I *Speaking into the Air* (1999), en idéhistorisk studie av kommunikationsbegreppets utveckling, vänder **John Durham Peters** på steken. Enligt Peters är tanken på genuin kommunikation både begreppsligt och historiskt beroende av förmedlad kommunikation.

Ett modernt begrepp

Från ett nutida perspektiv kan det verka som om brist på genuin kommunikation alltid mer eller mindre plågat människan, förutom möjligtvis i det sokratiskt-dialogiska Eden som många filosofer trånar efter. Peters gör sitt bästa för att krossa illusionen. Med stöd av gedigen historisk

forskning hävdar han att synen på kommunikation som en möjlig gemenskap – och därmed också uppfattningen om bristfällig kommunikation som ett problem – är en relativt ny insikt. Det är inte en slump att den nutida användningen av begreppet ”kommunikation” etablerades efter det att telegraf, telefonen och dagstidningen frambringat en ny medvetenhet om olika kommunikativa möjligheter. Det är inte heller ett sammanträffande att samma tidsålder, det sena 1800-talet, uppvisade ett växande intresse för *telepati* (ett begrepp myntat år 1882) – det vill säga för direkt tankekontakt, befriat från sådana ”medier” som språket. Förmedlingens problem födde drömmen om oförmedlat utbyte av information och emotion.

Dylika påståenden kunde möjligtvis kritiseras för teknologisk determinism och svepande spekulation, men i detta fall verkar utvecklingslinjen vara relativt klar. Det nutida kommunikationsbegreppet etablerade sig i varje fall inom loppet av ett par årtionden, sannolikt styrkt av massmediernas framfart. Samtidigt accepterade man förmedling som en oundviklig faktor i kommunikativ förbindelse, en insikt som så småningom kodifierades i olika typer av språkfilosofi och semiotik. Men långtan efter den direkta kontakten levde kvar i tanken om den obesudlade dialogen, det bästa man kunde hoppas uppnå i en allt mer kontaminerad mediemiljö. Enligt meliorister såsom Dewey var lösningen att utveckla bättre medier, som kunde erbjuda möjlighet till genuin kommunikativ gemenskap. För mer pessimistiskt lagda tänkare såsom **Theodor Adorno** gällde det att bekämpa den moderna världens kulturindustri.

Samtal eller dissemination?

Mot Peters kunde man naturligtvis hävda att distinktionen mellan genuin dialog och parasitiska former – masskommunikation, strategisk kommunikation, retorik – ingalunda är ny. Man finner något liknande hos **Platon**, som i *Faidros* låter **Sokrates** ”kommunicera” sanningen om de nya kommunikationsteknologiernas tendens att besudla den genuina gemenskapen. Enligt Sokrates är skrivkonsten en förkastlig teknik. Den försvagar minnet, saknar interaktion och distribuerar sitt budskap blint. Liknande argument framfördes av den nya tryckteknikens motståndare på 1400-talet. Tankegången påträffas också i en del nutida utvärderingar av datorernas

skadliga inverkan på människans kognitiva förmåga.

I betydelsen immateriell, personlig kontakt är begreppet ”kommunikation” en relativt ny skapelse, men dess intellektuella rötter ligger djupt. I själva verket bygger Peters argument i stor utsträckning på en rekonstruerad motsättning mellan två antika syner på kommunikation. Å ena sidan den sokratiska betoningen av personlig kontakt, å andra sidan det evangeliska synsättet, där kommunikation innebär dissemination – budskapet sprids i hopp om att det når mottagare och bär frukt. Adressatens identitet är mer eller mindre obestämd. Det innebär kommunikation utan faktisk personlig kontakt – bokens och andra massmediers teknik, som också möjliggör kommunikation över stora distanser i tid och rum.

Enligt Peters kontroversiella tes är kommunikation i bemärkelsen dissemination mer täckande än kommunikation i bemärkelsen dialog. En del av våra kommunikativa handlingar kräver ömsesidighet, andra inte. Social dialog bör därför uppfattas som ett specialfall av dissemination, snarare än som prototypen och idealet för all kommunikation.

Myten om dialogen

Om Peters har rätt, så förlorar den typ av kritik som angriper massmedia som vanställd eller medvetet snedvriden kommunikation en stor del av sin slagkraft. Det personliga meningsutbytet är inte nödvändigtvis mer autentiskt än televisionsändningen. Det är inte längre möjligt att i ett svep kritisera kulturindustrins alster för att de inte uppfyller den genuina dialogens kriterier.

Även om man inte är beredd att svälja Peters argument med hull och hår, så utgör hans utlägg ett uppfriskande bidrag till en diskussion som under de senaste åren oroande ofta kännetecknats av stagnation och plattityder. Den nostalgiska och något självgodas lovsången till dialogens och autenticitetens ära utmynnar i bästa fall i ett diffust ideal – i värsta fall erbjuder den en ursäkt för att inte befatta sig med besvärliga tendenser och förändringar i den kommunikativa miljön.

Det status quo som möjliggjort en elementär distinktion mellan genuin och förvrängd kommunikation är inte lika självklar idag som för trettio eller tjugio år sedan. Många av de traditionella massmedierna befinner sig i kris – speciellt televi-

sionen. Det är visserligen för tidigt att tala om ett paradigmskifte (och alltför lätt att konstatera att vi lever i en brytningstid, vilket alla tider i någon mån är), men det är nog värt att notera hur de humanistiska honnörsorden – dialog, interaktion, samfund, ”community” – smugit in sig i mediediskursen.

Såväl terapeuter som kulturkritiker har ofta lovordat den autentiska kommunikationens befriande möjligheter. Nu får de något oväntat medhåll från delar av medieindustrin. Man kunde till och med hävda att det teknologiska imperativet i allt högre grad beledsagas av ett kommunikativt imperativ: ”kommunicera mera!”

Vår tid utmärks kanske inte längre av det slag av ökande dehumanisering av kommunikation som oroade Löwenthal. Snarare verkar medierna – både traditionella massmedier och så kallade nymedier – vara föremål för en tilltagande *humanisering*. Utan att ta ställning till om ”sociala medier” som Facebook verkligen erbjuder möjligheter till genuin samvaro, kan man i varje fall konstatera att idén om dialogisk kommunikation blomstrar – och säljer – i det tidiga 2000-talets medieekologi. Den filosofiska kulturkritiken borde inte längre basera sin medieanalys på en enkel tudelning av det kommunikativa fältet i human dialog och inhuman masskommunikation. Medievärlden, med alla dess komplexa teknologiska, ekonomiska, politiska och sociala intressen, har redan börjat lämna det tänkesättet bakom sig.

Mats Bergman är överlärare i mediekultur vid Arcada mats.bergman@arcada.fi

ORDET: MELIORIST

(Av latinets ”melior” = ”bättre”): anhängare av den filosofiska ståndpunkten att världen tenderar att utvecklas till det bättre, men att denna utveckling är beroende av mänskliga ansträngningar.